усім». Саме бути особистістю, що має здатність до перевтілення, яке стає важливим компонентом морального, релігійного, естетичного розвитку суспільства. Як показує аналіз генезису феномена перевтілення, його історичні основи формувались уже на початку становлення людської історії. В цьому аспекті найбільш красномовними виявами перевтілення була міфологія, певні форми декоративного прикрашання людського тіла, розвиток цього явища в сучасних світових релігіях, і, нарешті, різні види мистецтва, в образній структурі яких перевтілення набувало відповідних специфікацій.

Література

1. Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 718 с.
2. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура. Москва : Изд-во полит. литер., 1991. 525 с.
3. Головей В. Ю. Сакральне в мистецтві: проблеми образотворчої репрезентації. Луцьк : Волинський нац. університет ім. Лесі Українки, 2012, 420 с.

References

1. Krymskyi, S. (2008). Under the signature of Sofia. Kiev : Vydavnychyi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
2. Losev, A. F. (1991). Philosophy. Mythology. Culture Moscow: Izdatelstvo politicheskoi literatury [in Russian].
3. Holovei, V. Yu. (2012). Sacred Art: Problems of Fine Representation. Lutsk: Volynskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.08.2018 р.

УДК 351.853: (7.072+3.072)] (477)

Шман Світлана Юріївна
кандидат культурології, головний спеціаліст
відділу з питань переміщення культурних
цінностей Міністерства культури України
ORCID: 0000-0002-6658-1288
cv_mku@ukr.net

ЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ЗБЕРЕЖЕННІ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНИ

Мета статті – висвітлити актуальні проблеми проведення державної експертизи культурних цінностей України, що є важливою ланкою в системі контролю за їх збереженням та переміщенням через державний кордон. **Методи дослідження.** Для досягнення мети були використані аналітичний, історичний, гносеологічно-аксіологічний та метод теоретичного узагальнення з метою конкретизування проблеми державної експертизи культурних цінностей та виокремленні питання історії експертної діяльності. **Наукова новизна** одержаних результатів полягає в конкретизації процесу формування інституту експертизи культурних цінностей, що безпосередньо пов'язаний з Державною службою контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, з розробкою національного законодавства у сфері переміщення культурних цінностей, що було спрямовано на виконання норм і принципів, передбачених Конвенцією про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14.11.1970, ратифікованої із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР від 10.02.1988 № 5396-XI. та надання рекомендацій щодо оформлення результатів державної експертизи культурних цінностей (висновків). **Висновки.** Враховуючи викладене, потрібно пам'ятати про те, що культурні цінності є всенародним надбанням і перебувають під охороною держави. Тому надані рекомендації щодо оформлення висновків державної експертизи на предмети, що мають або можуть мати культурну цінність, спрямовані на вдосконалення роботи державних експертів.

Ключові слова: культурні цінності, державна експертиза, Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, методичні рекомендації.

Шман Светлана Юрьевна, *кандидат культурологии, главный специалист отдела по вопросам перемещения культурных ценностей Министерства культуры Украины*

Значение государственной экспертизы в сохранении культурных ценностей Украины

Цель статьи. Осветить актуальные проблемы проведения государственной экспертизы культурных ценностей Украины, что является важным звеном в системе контроля за их сохранением и перемещением через государственную границу. **Методы исследования.** Для достижения цели были использованы аналитический,

© Шман С. Ю., 2018

исторический, гносеологически-аксиологический и метод теоретического обобщения с целью обобщения проблемы государственной экспертизы культурных ценностей, выделения вопросов истории экспертной деятельности. **Научная новизна** исследования заключается в конкретизации процесса формирования института экспертизы культурных ценностей, непосредственно связанной с Государственной службой контроля за перемещением культурных ценностей через государственную границу Украины, с разработкой национального законодательства в сфере перемещения культурных ценностей, которые были направлены на выполнение норм и принципов предусмотренных Конвенцией о мерах, направленных на запрещение и предупреждение незаконного ввоза, вывоза и передачи права собственности на культурные ценности от 14.11.1970, ратифицированной с заявлением Указом Президиума Верховного Совета СССР от 10.02.1988 № 5396-XI. и предоставление рекомендаций по оформлению результатов государственной экспертизы культурных ценностей (заключений). **Выводы.** Учитывая изложенное, нужно помнить о том, что культурные ценности являются всенародным достоянием и находятся под охраной государства. Поэтому предоставленные рекомендации по оформлению заключений государственной экспертизы на предметы, имеющие или которые могут иметь культурную ценность, направлены на совершенствование работы государственных экспертов.

Ключевые слова: культурные ценности, государственная экспертиза, Государственная служба контроля за перемещением культурных ценностей через государственную границу Украины, методические рекомендации.

Shman Svitlana, *candidate of cultural studies, chief specialist of the Department for the Transfer of Cultural Property of the Ministry of Culture of Ukraine*

The importance of state expertise for the preservation of cultural values of Ukraine

The purpose of the article is to discuss the current problems of state expertise of cultural values of Ukraine, which is an important link in the control of their maintenance and transportation across the border. **Research methods.** There have been used analytical, historical, epistemological, axiological and theoretical synthesis methods for the purpose of specification of the problem of state expertise of cultural values and emphasizing of the history of expert activity. **Scientific novelty** of the results lies in the specification of the process of forming the institute of expertise of cultural property that is directly connected with the State control over the movement of cultural property across the state border of Ukraine, with the development of national legislation on cultural values that were directed to implementation of the rules and principles under the Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the illicit Import, export and transfer of ownership of cultural property of 14/11/1970 ratified by a statement of Presidium of the Supreme Soviet of the USSR from 10.02.1988 number 5396-XI and recommendations on presentation of the results of state expertise of cultural values (conclusions) and their significance. **Conclusions.** Considering the above, we must remember that cultural values are public property and are under state protection. So given the above guidelines for the design of the conclusions of state examination of subjects that have or may have cultural value are aimed at improving the work of government experts.

Keywords: cultural values, state examination, the State Service for the control over the movement of cultural property across the state border of Ukraine, methodological guidelines.

Актуальність теми дослідження. Через різні історичні обставини українське суспільство мало надзвичайно багато прикладів знищення і втрати культурних цінностей. Особливо трагічний слід залишило після себе XX ст., позначене революціями, світовими війнами, бурхливими політичними змінами. Значні обсяги культурної спадщини вже втрачені для вітчизняної культури назавжди [7].

Державна експертиза культурних цінностей є важливою ланкою в системі контролю за їх збереженням та переміщенням через державний кордон. Крім того, експертна діяльність може вважатися початком наукового дослідження об'єктів культури, метою якого є визнання об'єкта культурною цінністю або предметом культурного призначення серійного чи масового виробництва.

Питання експертизи є неоднозначним і дуже складним. Найбільшою проблемою є недостатня кількість літератури, а необхідний матеріал зосереджений лише в небагатьох публікаціях. Окремі питання дослідження культурних цінностей висвітлено в мистецтвознавчій та в спеціалізованій культурологічній літературі. Цікавими є публікації науковців В. Бітаєва, Г. Ковальчук, Ю. Романенкової, Д.Степовика, О. Федорука, В. Шульгіної, О. Яковлева. Велику увагу правовому регулюванню статусу експерта приділяють М. Богуславський, Ю. Корухов, В. Нешатаєва, О. Ейсман.

Інформаційно-довідковий матеріал якнайповніше представлений у каталогах музейних зібрань. Мистецтвознавча література допомагає експертам під час роботи встановлювати час, матеріал та техніку, а в разі потреби – іконографію та іншу інформацію, яка стосується об'єкта експертного дослідження. Проте не кожний наданий на експертизу предмет є культурною цінністю.

Мета дослідження – висвітлити актуальні проблеми організації та проведення державної експертизи культурних цінностей України, що є важливою ланкою в системі контролю за їх збереженням та переміщенням через державний кордон.

Виклад основного матеріалу. З метою висвітлення цієї проблеми необхідно звернутись до історії формування експертної діяльності на теренах незалежної України та нагадати, що процес формування інституту експертизи культурних цінностей безпосередньо пов'язаний з історією створення відповідного державного органу. На початку 90-х років XX ст. були зроблені перші кроки у цьому напрямі. 28 грудня 1992 р. Кабінет Міністрів України ухвалив постанову «Про утворення Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей». Згодом, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 07.02.2000 р. № 221, у складі Міністерства культури і мистецтв України (потім Міністерства культури і туризму України) діяла Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (далі – Служба). Служба брала участь у реалізації державної політики у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, ухвалювала рішення щодо можливого вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей на підставі проведеної державної експертизи та видавала свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей.

За останні кілька років зазначена Служба змінювалась багато разів, зокрема змінювалась назва (Управління, Відділ, Департамент, Служба і т.д.) і навіть адреса. Тому ми будемо називати її далі – Орган контролю.

За роки незалежності було здійснено комплекс заходів, спрямованих на виконання норм і принципів, передбачених Конвенцією про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14.11.1970, ратифікованої із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР від 10.02.1988 № 5396-XI (далі - Конвенція).

Стаття 5 (а) Конвенції вимагає, щоб держави-учасники ухвалили відповідне законодавство для захисту культурної спадщини та, зокрема, запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності. Державам-учасницям Конвенції рекомендується періодично переглядати своє законодавство для того, щоб воно містило відповідні міжнародні правові інструменти та найкращий практичний досвід [2].

Під час виконання своїх обов'язків щодо захисту культурної спадщини низка країн-учасників розробили відповідні закони щодо переміщення культурних цінностей. Саме формування законодавчої бази закладає перший бар'єр проти розграбування й унеможливлює відмивання грошей і міжнародну торгівлю незаконно переміщеними культурними цінностями.

Тому одним із головних напрямків діяльності органу контролю була розробка нормативно-правової бази у сфері контролю за вивезенням та ввезенням культурних цінностей в Україну. До цього спонукала відсутність чіткого правового механізму реалізації державної політики та актуальність адаптації української законодавчої бази до міжнародної практики, зокрема до правових норм країн-членів ЄС.

Відповідно до статті 1 Конвенції культурними цінностями вважаються цінності релігійного або світського характеру, які розглядаються кожною державою як об'єкти, що мають значення для археології, доісторичного періоду, історії, літератури, мистецтва й науки, які належать до таких категорій:

а) рідкісні колекції та зразки флори й фауни, мінералогії, анатомії й предмети, що становлять інтерес для палеонтології;

б) цінності, що стосуються історії, включаючи історію науки й техніки, історію воєн і товариств, а також пов'язані з життям національних діячів, мислителів, вчених і артистів і з великими національними подіями;

в) археологічні знахідки (включаючи звичайні і таємні) й археологічні відкриття;

г) складові частини розчленованих художніх та історичних пам'яток й археологічних місць;

ґ) старовинні предмети більш ніж 100-річної давності, такі як написи, карбовані монети й зразки друку;

д) етнологічні матеріали;

ґ) художні цінності, такі як:

і) полотна, картини й малюнки повністю ручної роботи на будь-якій основі і з будь-яких матеріалів (за винятком креслень і промислових виробів, прикрашених від руки);

іі) оригінальні твори скульптурного мистецтва з будь-яких матеріалів;

ііі) оригінальні гравюри, естампи та літографії;

іv) оригінальні художні підбірки й монтажі з будь-яких матеріалів;

h) рідкісні рукописи й інкунабули, старовинні книги, документи та видання, що становлять особливий інтерес (історичний, художній, науковий, літературний тощо окремо або в колекціях;

і) поштові марки, податкові й аналогічні їм марки, окремо або в колекціях;

j) архіви, включаючи фоно-, фото- й кіноархіви;

k) меблі більш ніж 100-річної давності й старовинні музичні інструменти [2].

На виконання вимог Конвенції був розроблений проект Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (прийнятий у 1999 р.). Статтею 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» передбачається що «культурні цінності - об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, а саме:

- оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажі з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва;
- предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки й культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва;
- предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок;
- складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва;
- старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції;
- манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції;
- унікальні та рідкісні музичні інструменти;
- різноманітні види зброї, що мають художню, історичну, етнографічну та наукову цінність;
- рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції;
- рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування;
- зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність;
- рідкісні колекції та зразки флори й фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології;
- родинні цінності - культурні цінності, що мають характер особистих або родинних предметів тощо [1].

Відповідно до статті 6 Конвенції держава-учасниця зобов'язана запровадити відповідне свідоцтво, яким підтверджує, що вона дала дозвіл на вивезення культурних цінностей; заборонити вивезення зі своєї території культурних цінностей, до яких не додано зазначене свідоцтво [2, 3].

У більшості країн Європейського Союзу в національному законодавстві передбачено видачу від двох до чотирьох різновидів відповідних ліцензій.

Наприклад, при вивезенні культурних цінностей з Республіки Польща до України, окрім ліцензії ЄС, необхідно відповідно до Закону Республіки Польща від 23.07.2003 «Про охорону пам'яток культури і догляд за пам'ятками культури» оформити одну з чотирьох ліцензій: одноразову ліцензію на право вивезення (стаття 51), одноразову ліцензію на тимчасове вивезення (стаття 53), багаторазову індивідуальну ліцензію (стаття 54), багаторазову загальну ліцензію (стаття 55).

Саме на виконання цієї норми міжнародного права Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» передбачено видачу Свідоцтва, яке є підставою для пропуску зазначених у ньому культурних цінностей за межі митної території України [1, 4].

Перш ніж будь-який предмет культури фактично буде переміщено через митний кордон, він повинен пройти низку етапів, кожен з яких однаково важливий. Спробую окреслити цей шлях власника предмета культури; в ідеальному варіанті він у кожному разі є неодмінним до виконання. Виходячи з практичного досвіду, рекомендується починати процедуру оформлення дозвільного документа з проведення державної експертизи. Належність чи неналежність предметів до культурних цінностей встановлюється за результатами проведення державної експертизи культурних цінностей, порядок проведення якої затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2003 р. № 1343 «Про затвердження порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення». Передбачається, що дія Закону не поширюється на сучасні сувенірні вироби, предмети культурного призначення серійного та масового виробництва, перелік яких визначено у додатку 1 до пункту 1.5 Інструкції. Отже, сходинка перша: висновок державної експертизи.

Відповідно до Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей, затвердженого наказом Міністерства культури України від 11 вересня 2014 р. № 744, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 25 вересня 2014 р. за № 1168/25945, державну експертизу культурних цінностей за визначе-

ними видами (предмети археології, предмети нумізматики, фалеристики, медальєрики, холодна та вогнепальна зброя, природничі пам'ятки, рукописні та друковані книги, періодичні видання, архівні документи, предмети образотворчого мистецтва, предмети декоративно-ужиткового мистецтва, меморіальні пам'ятки, кіно-, відео, фотодокументи, музичні інструменти, транспортні засоби та предмети техніки) проводять виключно установи, зазначені у вищезгаданому Переліку.

Узагальнюючи весь спектр напрацювань, можемо стисло визначити приблизні процедури складання висновків державної експертизи культурних цінностей.

Первинним етапом є ідентифікація наданого на експертизу об'єкта.

Наступним етапом є дослідження, збір та аналіз інформації стосовно об'єкту дослідження.

Завершальним етапом державної експертизи культурних цінностей є складання висновку, що є дуже важливою частиною експертизи, оскільки з проведених досліджень мають випливати аргументовані висновки.

Однак на практиці через певні причини експерт не завжди може дійти однозначних (категоричних) висновків.

Основна суть полягає в тому, що наприклад, стосовно питань переміщення сучасних сувенірних виробів, предметів культурного призначення серійного та масового виробництва дія Закону «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» не поширюється на вищезазначені предмети, Свідоцтво на право вивезення (тимчасового вивезення) на такі предмети не оформлюється. Отже, фактично висновок державної експертизи на предмети сучасної сувенірної продукції стає документом, на підставі якого власник може перевозити зазначений предмет. Таким чином, у досліджувальній частині висновку експертизи описується предмет дослідження та дається обґрунтування висновку експерта. Скласти такий висновок дуже легко: досить зазначити назву предмета, автора або виробника, матеріал, техніку, розміри, час створення та у висновку зазначити, що *предмет належить до сучасної сувенірної продукції (або є предметом культурного призначення серійного, масового, тиражного виробництва, тощо), культурної цінності не має, не підпадає під ЗУ «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», предмет може бути вивезений з України без Свідоцтва на право вивезення при дотриманні митних правил.*

Приблизно таким же буде порядок оформлення висновку державної експертизи на твори сучасного мистецтва, які на сьогоднішній день не можуть вважатися рідкісним чи унікальним. У такому разі, коли в процесі об'єктивного дослідження згаданих предметів через недостатність інформаційного матеріалу, зміни, що відбулися в ознаках досліджуваних об'єктів, відсутність на цей період досконалих наукових розробок щодо методики пізнання таких предметів, тощо, експерт не може надати категоричного висновку, він має право на ймовірний висновок. Такий висновок може містити інформацію про те, що наданий *предмет виключної культурної цінності не має, не підпадає під дію ЗУ «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», предмет може бути вивезений з України без Свідоцтва на право вивезення при дотриманні митних правил.*

Окремо потрібно наголосити на предметах, які, на думку експерта, належать до категорії «культурні цінності». У такому разі доречно зазначити, що предмет, наданий на експертизу, є *культурною цінністю як об'єкт матеріальної культури, що має історичне, художнє, наукове значення, підпадає під дію ЗУ «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей».* Крім того, потрібно надати рекомендацію щодо можливих подальших дій щодо предмета, зокрема, *рекомендувати до включення до Державного реєстру національного культурного надбання та Музейного фонду України* та зазначити можливість вивезення з території України, наприклад, *предмет, заборонений до вивезення з України (відповідно до Закону України)* або *предмет може бути вивезеним з України за наявності Свідоцтва на право вивезення та при дотриманні митних правил*.

Також під час проведення державної експертизи сучасних творів мистецтва (творів народного мистецтва тощо) необхідно пам'ятати про твори, які створені після 1950 року та які також можуть підпадати під дію *ЗУ «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (*наприклад роботи Марії Примаченко, Катерини Білокур, цілої плеяди митців радянського часу тощо). У цьому разі висновки експерта повинні мати категоричний характер у формі ствердження чи заперечення й за своїм змістом поділятися на позитивні й негативні. Водночас категоричний висновок — це не завжди гарантія об'єктивного пізнання, адже об'єктивні факти існують незалежно від глибини й достовірності нашого пізнання. Тому це не виключає надання експертом альтернативних висновків. Альтернативні висновки експерта не слід змішувати з імовірними, які доказового значення не мають. В цьому разі висновок буде мати такий зміст: *культурна цінність як об'єкт матеріальної культури, що має історичне, художнє, наукове значення. За таких умов* необхідно *рекомендувати їх до включення до Державного реєстру національного культурного надбання та Музейного фонду України* та зазначити

можливість вивезення з території України, наприклад, *предмет заборонений до вивезення з України (відповідно до Закону України)* або *предмет може бути вивезеним з України за наявності Свідоцтва на право вивезення та при дотриманні митних правил*.

Отже, висновок державної експертизи передбачає лише одну відповідь «віднесення предмета до культурних цінностей» або «не віднесення до культурних цінностей». У разі коли експерту процесі експертного дослідження не вдалось знайти єдиного варіанта складання висновку, формулюється альтернативний варіант; наслідком такого висновку є наявність двох варіантів вирішення одного завдання у формі так званого роздільного судження («або-або»).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в:

- поглибленні знань законодавства у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей;

- наданні рекомендацій щодо оформлення результатів державної експертизи культурних цінностей (висновків).

Висновок. Враховуючи викладене, потрібно пам'ятати про те, що культурні цінності є всенародним надбанням і перебувають під охороною держави. Отже, надані вище методичні рекомендації щодо оформлення висновків державної експертизи на предмети, що мають або можуть мати культурну цінність, спрямовані на вдосконалення роботи державних експертів.

Література

1. Закон України Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : прийнятий 12 вересня 1999 року № 1068-XIY // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Офіц. вид. – Київ: Парлам. вид-во, 1999. 405 с.

2. Шкляр С. М., Білаш П. М., Збірник нормативно-правових актів з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: методичний посібник. Київ: АРТЛІТ, 2006. 320 с.

3. В'ялець А. Ф. Світ має почути. *Пам'ятки України: історія та культура.* 1994. № 1-2. С. 84-87.

4. Прибєга Л. В. Національна нормативно-правова та міжнародна охорона культурної спадщини. *Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань: Збірник документів /Інститут культурології акад. мистецтв України.* 2009. С. 7–26

References

1. Law of Ukraine On Export, Import and Return of Cultural Property: Adopted (1999, September 12. № 1068-XIY). Bulletin of the Vidomosti Verkxovnoyi Rany of Ukraine. Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

2. Shklyar S., Bilash P. (2006) Collection of normative legal acts on issues of export, import and return of cultural property: a methodical manual. Kyiv: ARTLIT [in Ukrainian].

3. Vyalets, A.F. (1994) The world has to hear. Sights of Ukraine: History and Culture, № 1-2, 84-87 [in Ukrainian].

4. Pribena L. V. (2009) National regulatory and international protection of cultural heritage. Memory: legal protection of cultural property: Collection of documents. Institute of Cultural Studies Acad. arts of Ukraine. 7–26 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.07.2018 р.